

Іван Варзар, Оксана Романюк

**ДЕРЖАВНА ЕТНІЧНА ПОЛІТИКА
В ПОЛІТОЛОГО-ЕТНОЛОГІЧНИХ АСПЕКТАХ:
ІСТОРИОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ**

У будь-якій країні перманентно триває діалог політичної надбудови і соціуму – діалог, який у вітчизняних дослідженнях дістав рольові оцінки “містка між політикою і народом”¹ та “каналу зв’язку між державою і суспільством”². У цивілізованих країнах названі діалогові “містки” та “канали” кратологічно опредмечуються **державною політикою**. Історичне призначення останньої – невпинно сприяти тому, аби народ перебував у статусі активного та цілющого джерела політичної влади. “Екологічна чистота” та творчий потенціал того джерела періодично апробуються під час революцій і реформацій, соціумо- і державотворчих акцій та процесів, плебісцитарних кампаній та природно-технотронних катаклізмів, а найвідчутніше – у поточній життєдіяльності окремих сфер і галузей народного життя, врегульованих відповідними областями державної політики (далі: ОДП).

Законовідповідність співвідношення державної політики та результуючого явища прогресу/регресу суспільного життя невпинно апробується у житті багатонародних, поліетнічних країн, серед яких – і сьогоденна Україна. У статті плекаємо дослідницький намір: у

кількох теоретичних аспектах спробувати виявити основні політолого-етнологічні взаємозалежності, на яких базуються етнічна сфера суспільного життя (термін Л.М. Гумільова, далі: етносфера) і область державної етнічної політики (термін І.Ф. Кураса, далі: ОДЕП) у кожному суспільстві. Задля апріорного прояснення гіпотетичних висновків, що детерміністськи мають впливати з нашого аналізу, підкреслюємо:

а) неприйнятність змістосенсового отождоження двох квазіпарних понять – “країна – держава” і “народ- населення – народ-етнос” (термін Ю.В. Бромляя);

(б) неприпустимість спрощеного погляду на структуру та соціокультурний зміст етносфери;

(в) тверде переконання у тому, що будь-яка етнічна меншина у складі багатонародного суспільства має історичне право на державно-політичну суб’єктність.

Свою президентську каденцію В.А.Ющенко відкрив приголомшуючою констатацією: виявляється, що “усі суверенні роки ми були незалежними, але ми не були вільними...”³³. Якщо це так, – не маємо сумніву у тому, що цесувора аксіологіка безпосередньо стосується і етносфери, і ОДЕП: сьогодні вони обидві, фігурально кажучи, “лежать на лопатках”. Але чи в усі роки Незалежності так було? А якщо так, – то чому ж так сталося?

Відповіді на свої ж запитання та й весь аналіз позначеної теми подаємо у предметній призмі **науки політичної етнології**, яка – під специфічним кутом зору – вивчає роль і місце у політичному житті народу як етноісторичної спільності, а не як пересічного народу-населення, – останнє є предметом **науки політичної соціології**. Обидві ж науки розглядають будь-яку етноменшину – попри її різнісновагомий фізичний людський масив –самодостатнім народом-етнос, здатним стати повноцінним політичним суб’єктом. Політична соціологія окреслює для народу-населення будь-якої країни єдиноцілісне політико-суб’єктне поле – електоральні та плебісцитарні кампанії (вибори, референдуми, переписи, опитування тощо). Політична етнологія ж акцентується на дещо ширше політичне поле. Відштовхнемося від неочевидного, але об’єктивного: титульний народ-етнос багатонародної країни вважає усі етноменшини

своїми народами-співвітчизниками і – через систему ОДП – надає їм найширші можливості для створення триступеневої конструкції політичної суб'єктності державного рівня – у просторі між суспільством і державою: 1) **мережі еліт** інтелектуально просунутих і політично активних “місцевих людей”, 2) **системи політичних партій і громадських асоціацій** та 3) **єдинокраїнової політичної нації**.

Підійдемо впритул до феномена ОДП. Закордонна політична наука (Г. Лассуел, М. Дюверже, Леслі А. Пал та ін.) вже встановила, що будь-яку ОДП “створять” і “реалізують” два колективних суб'єкти – теоретичні фахівці та уряди (або ж окремі державні органи) відповідної країни. Перші розробляють наукову концепцію тої області політики, другі – праксеологічно її реалізують, попередньо, звісно, “переводячи” на інструменталістську мову практичної політики, тобто доводячи справу до вироблення різносенсових політичних рішень⁴. Якщо наукову концепцію розроблено і правовою логікою легітимовано, – вся подальша справа – в урядових руках.

Відтоді і надалі неодмінно звивистою виявиться й доля тої людини, яка попеременно опиняється то у групі професіоналів – “розробників” концепції відповідної ОДП, то у складі урядових команд – “реалізаторів” проєкцій належних ОДП: у “чисто професійних” колізіях цей фахівець має можливості проявити своє неповторне обличчя, а вже на політико-виконавській державній службі обов'язково вимушений “грати за командними правилами”. Стосовно суто ОДЕП приблизно такою самовимальовувалася в останні 30 – 35 років доля І.Ф. Кураса – видатного вченого і творчого державного службовця. Ми тут пригадали із вдячністю це ім'я у наступній колізії. Всередині 90-х років саме І.Ф. Курас одним з перших високо оцінив теоретико-методологічний потенціал науки політичної етнології⁵, практично багато чим посприявши її становленню вузівською навчальною дисципліною та однією із засадничих відповідної дисертаційної спеціальності у системі ВАК України.

Тепер – акцентніше, штрихами до суто ОДЕП та у концептуальній призмі політичної етнології... На початку 90-х років ХХ ст. групі політолого-етнологічних фахівців (І.Ф. Курас, Ю.І. Римаренко, В.Б. Євтух, Л.Є. Шкляр, О.В. Картунов, І.М. Варзар та ін.) вдалося довести до відома правлячого романтичного політикуму країни

низку новаторських на той час етносоціальних, етнополітичних та етнокультурних ідей і орієнтацій, оприлюднення яких – у формі наукових статей, монографій та довідково-енциклопедичних видань – розпочалося з кінця 1993 року. Сталося малоймовірне: цих професіоналів “наверху” почули.

А у подальшому спрацювала **тріада**: теоретична ідея – політичне рішення – політико-правовий документ... До честі романтиків буде сказано: з літа 1990 р. починаючи, вони послідовно стали приймати дедалі зростаючу низку неординарних етнополітико-правових документів непересічних змісту і цінності. Серед них особливо рельєфно виділялися загальнополітична “Декларація про державний суверенітет України” (16 липня 1990 р.); етнодержавознавча “Декларація прав національностей України” (1 листопада 1991 р.); парламентський Закон “Про національні меншини в Україні” (25 червня 1992 р.); громадсько-політична “Декларація про національну єдність, захист прав та інтересів німців Криму” (9 листопада 1996 р.) та ін., які створили молодій незалежній країні “імідж етноліберального оазису на пострадянському просторі” (М. ван дер Стул). Теоретичний потенціал цих документів в історії вітчизняної політичної думки склався у цілісну та неповторну епоху.

Основний позитив тої епохи виявився у наступному: 1) Країну було визнано “багатонародною”, “поліетнічною”. Це – щодо змісту. У словесно-понятійному сенсі, щоправда, з тих пір і понині “країну” в нас ототожнюють із “державою”. За одним, хіба що, винятком. Глава прагматиків Л.Д. Кучма, виступаючи у липні 1994 р. у парламенті з інаугураційною промовою, наголошував: “Держава Україна – це не ікона, на яку треба молитися, це лише **надзвичайно важливий інститут** (підкресл. нами. – Авт.), який повинен ефективно працювати в інтересах людей, служити їм”⁶. 2) Було визначено, що все розмаїття етноменшин (групи, утворення, національності) – це є **різномірневої зрілості народи**, які перебувають на одній з чотирьох соціоцивілізаційних стадій, – роду, племені, народності, нації⁷. Це дозволило переконливіше за попереднє спростувати “чорно-білу діалектику” Й.В. Сталіна стосовно критеріїв визначення “більшості/меншості” у соціоцивілізаційному змужнінні народів-етносів: мовляв, до 1 млн. чоловік етномасив – це “народність”, понад 1 млн.

– це вже “нація”. Приблизно у ті ж роки в нас дізналися про те, що в Україні живуть народи-етноси на стадіях роду (цигани-келдерарії, кіпчаки, караїми), племені (ассирійці, турки-месхетинці, цигани-сінті або “закарпатські роми”, гагаузи). Більше того, мисляча публіка вперше дізналася про те, що у складі української зрілої етноісторичної нації є донаціональні стадії племені та народності, – русини, бойки, гуцули, лемки, литвини, гуралії та ін.⁸. Зрештою 3), у політикумних верхах етносферу дедалі упевненіше стали визнавати значущою, у зв’язку з чим з 1991 р. було прийнято рішення про виділення окремої ОДЕП та вироблення багатоступеневої ієрархії політичного управління нею: однопрофільний урядовий комітет (...у справах національностей) – трипрофільне міністерство (...у справах національностей, релігії та міграції) – двопрофільний державний комітет (...у справах національностей і міграції) – однопрофільний департамент (...у справах національностей) у складі двогалузевого міністерства.

Уже із тільки-но викладеного випливає думка-спостереження: з середини 90-х років означені позитиви, імідж країни та етноренесансна епоха поволі стали “тьмяніти” і атрибутивно віддалятися від свого об’єкта. Приблизно з початку 1995 р. вірність прагматичних політиків тим документам та романтичним установкам першої половини 90-х років поступово ставала риторичною даниною та “архівною цінністю”. В ідеологічних “відсіках” усіх сфер суспільної життєдіяльності людей задомінувала політико-прагматична тріада, – “коли говорити слід одне, думати друге, а практично робити третє”⁹. Етнополітичні негативізм щодо цього були закріплені в Конституції 1996 р., згодом – в “Концепції етнонаціональної політики України” (2000 р.), авторство якої чомусь приписують І.Ф. Курасу.

Цього можна було б уникнути лише одним, апробованим у політичній історії цивілізованих країн, способом, – **теоретично за-садованою, концептуально досконалою, правом легітимованою та інституційно забезпеченою державною політикою**. Судячи з усього, экс-голова держави того часу неначе був свідомий цього. Так, виступаючи у Львові 13 лютого 1995 р., Л.Д. Кучма зазначав: “Україна не є однорідною ні за станом розвитку економіки в регі-

онах, ні за політичними орієнтаціями, ні за релігійними та навіть етнічними ознаками... Зберегти її цілісність зможемо лише за двох умов, – оздоровленням економіки та... врахуванням у державній політиці всіх сучасних реалій країни...”¹⁰. На запитання, чому ж цього не сталося, презумуємо правильною таку відповідь: тому, що й реалії неадекватно були осмисленими, і теоретична призма того осмислення не була адекватною, і концепція даної ОДЕП не була “наповнена” адекватним етнократологічним змістом. З приходом на кратологічний поміст (влітку 1994 р.) політичні прагматики припустилися трьох сутнісних огріхів, що у синтезі посприяли підведенню країни під поріг “помаранчевої революції” восени 2004 року.

Перший огріх. Неадекватно істині був визначений соціодемографічний та етносоціальний характер українського суспільства суверенізаційної епохи. У преамбулі названої “Декларації” від 1 листопада 1991 р. констатувалося, що “на території України проживають громадяни понад 100 національностей, які разом з українцями складають... народ України”. Усі сім статей “Декларації” до цього додавали: до складу “народу України” – як соціодемографічного поняття – входять такі етносоціальні суб’єкти, як “народи”, “національні групи”, “національні меншини” та “національності”. А тепер до честі прагматика Л.Д. Кучми буде сказано: в інаугураційній промові у парламенті 19 липня 1994 р. він констатував, що Україна є багатонародною “рідною матір’ю для всіх громадян, незалежно від того, якої вони національності, якого віросповідання, яку мову вважають рідною”¹¹. Однак у Конституції України від 28 червня 1996р. усе це етносоціальне розмаїття було “перемішано” і “влито” у два етнопоняття, – “корінні народи” і “національні меншини” (ст. 10, 11, 118 та ін.), а вони вже опинилися у складі – знову етнологічного – поняття “Український народ”. Конституційна реформа від 8 грудня 2004 р. тут не внесла ані найменших корекцій. Практична ОДЕП у цьому сенсі досі залишається без належного теоретичного орієнтуру.

Другий огріх. З середини 90-х років не завжди науково визначають структуру і зміст етносфери. Як і будь-яка інша сфера суспільної життєдіяльності людей, вона складається з трьох “відділень”: а) відносин людей з приводу чогось важливого для них у цій сфері;

б) інститутів (інституцій), які фіксують слухні для людей відносини у цій сфері, в) ідеології, яка освячує (чи дезавує) відносини та інституції людей у цій сфері¹². В Законі “Про національні меншини в Україні” (25 червня 1992 р.) романтики – де “жирним шрифтом”, де “напівнатяком” зафіксували усі три “відділення” етносфери, а прагматики лише зазначали, що вона “мінлива, делікатна і дуже підвладна емоціям”, зводячи її лише до “міжнаціональних відносин”. Завдання же ОДЕП полягало лише в тому, щоб нагадати: “... будь-які деструктивні дії дістануть відсіч усіма державними засобами”¹³. Отже, ОДЕП стала авторитарним феноменом остракістського гатунку.

Третій огріх. Нерівним (почасти: волюнтарним) чином визначали етнополітичну суб’єктність багатонародного суспільства. З самого початку 90-х років романтики досить ліберально вирішували проблему суб’єктизації не-українських етнолюдностей (народів, меншин, етногруп, національностей), – як її загальносоціальний, так і суто етнополітичний зрізи, “визнаючи нерозривність прав людини і національності”. В етносфері цій політичний лібералізм з кінця 1991 р. став утілюватися в обов’язок держави “забезпечити існування національно-адміністративних одиниць” (ст. 2 “Декларації” від 1 листопада 1991 р.), в гарантуванні “всім національним меншинам права на національно-культурну автономію” (ст. 6 Закону від 25 червня 1992 р.) і, зрештою, у праві компактних етноменшин створювати на своїй території національно-виборчі округи (ст. 5 Закону “Про вибори народних депутатів України” від 17 листопада 1993 р.); це право діяло протягом двох парламентських каденцій – 1994 і 1998 рр.

У цілому ж обстановка “етноліберального ренесансу” (Ю.І. Римаренко) тривала аж до порога прийняття нової Конституції України влітку 1996 р. З тої пори “під конституційну сурдинку” політичні прагматики розпочали кампанію з дезавуації усіх наведених етноліберальних прав і свобод. Новоскомпонований із “громадян України усіх національностей” Український народ в ст. 13 Конституції проголошується єдиносуб’єктивним правовласником землі, її надр, водних та природних ресурсів, морського шельфу і навіть атмосферного повітря. На подібній правоекономічній базі фактично

й розчинився у пустоті феномен політичної суб'єктності усіх неукраїнських людностей.

Таке спустошення цілої етносфери не може не торкатися українців. Згадані вище етнополітичні негативи фактично паплюжать імідж і статус українців як титульного народу, а ст. 13 Конституції підносить його на знайому з арсеналу минулої політичної історії роль “старшого брата”. Давайте вдумуватися в етнополітичне підґрунтя деяких “округлених цифр”. За підсумками перепису населення (грудня 2001 р.) в Україні проживають представники 136 народів-етносів світу, з яких, поряд з українцями, 8 – 10 народів є за етнологією аборигенами і на нинішньому геотерені країни вони мали колись свої політико-державні утворення. Етномасив неукраїнських людностей ледь не добігає 30% усього населення країни. В інформаційному просторі країни притчею во язицех стала ідеологема про “контрреволюційне переродження російської меншини” в помаранчевій Україні: за “біло-синіх сепаратистів” проголосувало понад 12 млн. російськомовних виборців. У цього справді прикрого етнополітичного негативу є прихований “додаток”... У процесі попереднього аналізу ходи президентських виборів кінця 2004 р. та уточнення списків виборців із націленістю на парламентські вибори березня 2006 р. неочікувано наштовхнулися на два явища: 1) кудись “поділися” 1,5 млн. голосів і 2) понад 2 млн. чоловік настійно не бере участі в усіх електоральних і плебісцитарних кампаніях, соціумо- і державотворчих процесах і акціях з 1998 р. по 2004 рік. Коли ж уважніше придивитися до тих списків виборців, то з'ясовується: це й є представники етноменшин, які за суверенізаційних часів, з об'єктивної точки зору, виявилися “зайвими” на рідній землі, – ось вони “політикою не займаються”, в конкретних виборчих чи плебісцитарних кампаніях абсентеїстськи “голосують ногами” і охочіше займаються своїм мікронатуральним господарством, почасти – контрабандою, а ще охочіше – масою виїжджають на закордонні заробітки. Після велемовного святкування річниці “помаранчевої революції” чи замислюються на правлінському помості країни: а якою ж, у гіпотетичному сенсі, може виявитися у березні 2006 р. електоральна поведінка цих сьгоднішніх “антиелементів мимоволі”?..

Уже рік країною правлять помаранчеві революціонери. Природно, що до зазначених вище позитивів і негативів вони не причетні, а вже до негативів поточного моменту – так! Чим та як? Гадаємо – і бездіяльністю, і байдужістю до долі та стану справ у цілій етносфері країни та специфічній ОДП: сфера та область перебувають у “безхозному” стані. Громадськості не видно, – чи робиться що-небудь там, на відповідних щаблях кратологічних ієрархій. Наука права давно вже засадувала норму каральних санкцій за бездіяльність у соціально-політичних справах. Політична ж наука до цього ще не приступилася, але вже виробила певний методологічний підхід до цієї етнополітичної колізії: рішення державних властей “нічого не робити є такою ж політикою, як і рішення щось робити”¹⁴. Етносфера кризуючої країни вимагає від властей виваженої думки, конструктивних дій і далекоглядних політичних рішень, – інакше кажучи: гуманістично засадованої, осмисленої і перспективно зорієнтованої державної етнічної політики.

¹ Див.: Курас І.Ф. Етнополітика. Історія і сучасність. – К., 1999. – С.16.

² Див.: Варзар Іван. Із контекстів минулих літ. Вибране. – Книга 1: Держава і народ-етнос у політологічному дискурсі. – К., 2003. – С. 263, 515.

³ Цит. за: Ми незалежні і вільні // Голос України. – 2005. – 5 січня.

⁴ Див.: Говлет Міхаель, Рамеш Магадеван. Дослідження державної політики: цикли та підсистеми / Пер. з англ. – Львів, 2004. – С. 13, 21.

⁵ Див.: Варзар Іван. Із контекстів минулих літ. – С. 269.

⁶ Кучма Леонід. Вірю в український народ. Вибрані статті, виступи. 1994 – 2000. – К., 2000. – С. 8.

⁷ Див.: Варзар І.М. Політична етнологія як наука: історіологія, теорія, методологія, праксеологія. – К., 1994. – С.129 – 134; Українська політична нація: генеза, стан, перспективи / За ред. В.С. Крисаченка. – К., 2003. – С. 37, 42 – 44.

⁸ Див.: Українська політична нація: генеза, стан, перспективи. – С. 125 – 128.

⁹ Скачко Владимир. В поисках победного расклада // Киевский телеграф. – 2005. – 1 – 7 июля.

¹⁰ Кучма Леонід. Вірю в український народ. – С. 66.

¹¹. Там само. – С. 9.

¹² Див.: Варзар І.М. Політична етнологія як наука. – С. 63 – 67.

¹³ Кучма Леонід. Назв. праця. – С. 183, 221.

¹⁴ Говлет Міхаель, Рамеш Магадеван. Дослідження державної політики.
– С. 13.